Mikko Lahtinen

Suomalaisen filosofian ja psykologian historia 1809–1918

Keisarillisen Aleksanterin yliopiston aikakauden suomalainen tieteenalahistorioiden sarja *The History of Learning and Science in Finland 1828–1918* valmistui, kun filosofian ja psykologian historia ilmestyi sen viimeisenä osana vuonna 2021. Georg Henrik von Wrightin (1916–2003) piti alun perin vastata tämän osan kirjoitustyöstä, mutta tehtävä siirtyi Juha Manniselle. Viimeksi mainittu onkin kirjoittanut suurimman osuuden nyt ilmestyneestä teoksesta, jonka muut kirjoittajat ovat Marja Jalava ja Ilkka Niiniluoto sekä psykologian osuuden laatinut Juhani Ihanus. Seuraavassa tarkastelen lyhyesti koko teossarjaa ja sen jälkeen filosofian ja psykologian osan sijoittumista suomalaisen filosofian historiankirjoitukseen[1].

Filosofian ja psykologian suomalaista historiaa käsittelevä teos on 29-niteisen tieteenalahistorioiden teossarjan yhdeksästoista osa. Alun perin sarjan viimeiseksi osaksi 20 suunniteltu *University Teaching, Research, and Learned Societies in Finland 1820–1918* jäi jossakin vaiheessa pois julkaisusuunnitelmasta. Sarjan osista kahdeksan on jaettu kahteen tai kolmeen niteeseen (osat 4, 5, 7, 10, 13, 14, 15 ja 17). Niissä käsiteltävät tieteet eivät vielä 1800-luvulla olleet institutionalisoituneet erillisiksi tieteenaloiksi ja yliopistohallinnollisiksi yksiköiksi (”laitoksiksi”). Tässä mielessä myös psykologian historia olisi voitu julkaista erillisniteenä 19b, sillä sehän sisältyi koko mainitun ajanjakson filosofian oppiaineeseen. Tiedekuntien kehittyminen erityistieteiden muodostamiksi laitoskeskeisiksi organisaatioksi moninaisine opetus-, tutkimus- ja hallintovirkoineen on muutenkin lähinnä vasta 1900-luvulle ajoittuva ilmiö. Vielä 1800-luvulla tiedekunnat rakentuivat ennen muuta eri tieteenalojen oppituolien (professuurien) ympärille. Aleksanterin yliopisto ei vielä ollut laitosjakoinen tiedeyliopisto vaan vasta kehittymässä sellaiseksi.

Filosofian oppituoleihin aina 1920-luvun alkupuolelle saakka liittynyt sosiologia on puolestaan keskeisessä asemassa Erik Allardtin kirjoittamassa sarjan osassa 17b *The History of the Social Sciences in Finland 1828–1918.* Valtiotieteellinen tiedekunta – johon myös käytännöllinen filosofia siirrettiin – perustettiin paljon myöhemmin eli toisen maailmansodan päättymisvuonna 1945. Kansainvälisen maineensa ennen muuta London School of Economics and Political Sciencen (LSE) sosiologian professorina luonut Edward Westermarck (1862–1939) hoiti Aleksanterin yliopiston käytännöllisen filosofian professorin virkaa vuosina 1906–1918 ja toimi lopulta Åbo Akademin ensimmäisenä filosofian professorina vuosina 1918–1932. Allardtin esitykseen myös sisältyneet Hjalmar Neiglick (1860–1889), Rolf Lagerborg (1874–1959) sekä Westermarckin oppilaat Gunnar Landtman (1878–1940) ja Rafael Karsten (1879–1956) ovat toimineet filosofian professoreina. Lagerborg nimitettiin Åbo Akademin filosofian professoriksi Westermarckin jälkeen.

Suomen Tiedeseuran julkaiseman sarjan nimessä aikarajauksena on Aleksanterin yliopiston aika 1828–1918 (nimi Helsingin yliopisto tuli virallisesti käyttöön 18. helmikuuta 1919), mutta sarjan niteissä esiintyy muitakin periodisointeja: 1809–1917, 1809–1921, *before 1920*, *from the Late 18th Century to the Early 20th Century* ja *Imperial Period*. Useiden niteiden alkupuolella luodaan lyhyt katsaus myös Turun Akatemian ajan viimeisiin vuosikymmeniin. Filosofian ja psykologian historian osassa selostetaan aluksi oppialan suomalainen historia Turun Akatemian aikakaudella. Tiukka rajautuminen vuosiin 1828–1918 ei olisi ollut siksikään mielekäs ratkaisu, että eri periodien välillä on tietenkin myös jatkuvuuksia, ja samat henkilöt ovat voineet toimia akateemisissa tehtävissään periodin rajapyykkivuosien (1828 tai 1918) kummallakin puolella. Esimerkiksi Johan Jakob Tengström (1787–1858) toimi professorina Turun Akatemiassa ja sitten Aleksanterin yliopistossa. J. V. Snellman (1806–1881) puolestaan aloitti opintonsa Turussa, mutta siirtyi hänkin yliopiston mukana Helsinkiin, ja Eino Kailan (1906–1958) akateeminen ura alkoi Aleksanterin yliopistossa mutta sijoittuu suurimmaksi osaksi itsenäisyyden aikaan.

Aloitteen sarjan julkaisemiseksi esitti 1960-luvun alkupuolella Helsingin yliopiston kansleri Edwin Linkomies. Sarja olisi jatkoa Turun Akatemian ajan kymmenosaiselle tieteenalahistorialle *Åbo Universitets lär-*

Noora Ylipieti, ”Vulnerability” (2021)

The History of Learning and Science in Finland 1828–1918 *(Societas Scientiarum Fennica, 1965–2021)*

1 Eino Murtorinne, *The History of Finnish Theology 1828–1918* (1988).
2 Hannu Tapani Klami, *The Legalists. Finnish Legal Science in the Period of Autonomy 1809–1917* (1981).
3 Bertel von Bonsdorff, *The History of Medicine in Finland 1828–1918* (1975).
4a Gustav Elfving, *The History of Mathematics in Finland 1828–1918* (1981).
4b Raimo Lehti & Tapio Markkanen, *History of Astronomy in Finland 1828–1918* (2010).
5a Peter Holmberg, *The History of Physics in Finland 1828–1918* (1992).
5b Heikki Simojoki, *The History of Geophysics in Finland 1828–1918* (1978).
6 Terje Enkvist, *The History of Chemistry in Finland 1828–1918* (1972).
7a Hans Hausen, *The History of Geology and Mineralogy in Finland 1828–1918* (1968).
7b Allan Tiitta, *The History of Geographical studies in Finland 1809–1921* (2015).
8 Runar Collander, *The History of Botany in Finland 1828–1918* with an Appendix on Forest Science by Yrjö Ilvessalo (1965).
9 Anto Leikola, *History of Zoology in Finland 1828–1918* (2011).
10a Pentti Aalto, *Classical Studies in Finland 1828–1918* (1980).
10b Pentti Aalto, *Oriental Studies in Finland 1928–1918* (1971).
10c Pentti Aalto, *Modern Language Studies in Finland 1828–1918* (1987).
11 Mikko Korhonen, *Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918* (1986).
12 Jouko Hautala, *Finnish Folklore Research 1828–1918* (1969).
13a Pirkko Lilius, *The History of Scandinavian Language Studies in Finland 1828–*1918 (2008).
13b Susanne Österlund-Pötzsch & Carola Ekrem, *Swedish Folklore Studies in Finland 1828–1918* (2008).
14a Carl Axel Nordman, *Archeology in Finland before 1920* (1968).
14b Toivo Vuorela, *Ethnology in Finland before 1920* (1977).
15a Yrjö Varpio, *The History of Finnish Literary Criticism in Finland 1828–1918* (1990).
15b Sixten Ringbom, *Art History in Finland before 1920* (1986).
15c Oiva Kuisma, *The History of Finnish Aesthetics from the Late 18th Century to the Early 20th Century* (2006).
16 Matti Klinge, *A History both Finnish and European. History and the Culture of Historical Writing in Finland During the Imperial Period* (2012; alunp. suom. SKS, 2010).
17a Sakari Heikkinen, Visa Heinonen, Antti Kuusterä & Jukka Pekkarinen, *The History of Finnish Economic Thought 1809–1917* (2000).
17b Erik Allardt, *The History of the Social Sciences in Finland 1828–1918* (1997).
18 Taimo Iisalo, *The Science of Education in Finland 1828–1918* (1979).
19 Juha Manninen, Juhani Ihanus, Marja Jalava & Ilkka Niiniluoto, *A History of Philosophy and Psychology in Finland, 1809–1917* (2021).

domshistoria (Svenska Litteratursällskapet i Finland), joka ilmestyi vuosina 1890–1908. Sen viimeisenä osana julkaistiin filosofian professori Thiodolf Reinin (1838–1919) kirjoittama filosofiaa käsittelevä osa[2]. Vuonna 1963 Suomen Tiedeseura kertoikin seuran 125-vuotisjuhlien yhteydessä 20-osaiseksi aiotun englanninkielisen ja siksi myös ulkomaille suunnatun sarjan toteuttamisesta seuraavan kahden vuoden kuluessa. Sarjan päätoimittajaksi valittu Georg Henrik von Wright puolestaan katsoi, että työhön voi kulua jopa kymmenkertainen aika[3]. Hänenkin arvionsa osoittautui aivan liian optimistiseksi, sillä lopulta kesti 56 vuotta ensimmäisenä ilmestyneestä Runar Collanderin botaniikan historiasta (osa 8, 1965) viimeisenä ja kaikkein laajimpana esityksenä (424 sivua) ilmestyneeseen filosofian ja psykologian historiaan[4].

Sarjan neljä ensimmäistä nidettä julkaistiin 1960-luvulla, kuusi seuraavaa 1970-luvulla, seitsemän 1980-luvulla ja kolme 1990-luvulla. Vuosina 2000–2015 ilmestyi kahdeksan nidettä ja siis vuonna 2021 viimeinen osa. Alun perin von Wrightin piti kirjoittaa filosofian historian osuus, mutta hän luopui tehtävästä vuonna 1975, ja se siirtyi Juha Manniselle[5]. Sarjan kirjoittajakunnassa Manninen on poikkeus, sillä hän on sekä aate- ja oppihistoriallisen tutkimuksen että filosofian tieteenalan asiantuntija. Useimpien osien kirjoittajat ovat alansa historiasta kiinnostuneita tutkijoita, mutta tieteenhistorioitsijoina diletantteja. Joissakin osissa historiallinen esitys jääkin pintapuolisen kronikoinnin tasolle, koska kirjoittajalta on puuttunut historiantutkijan pätevyys ja ehkä myös tieteen historiallisen luonteen ymmärtämistä edistävä humanistis-yhteiskuntatieteellinen opillinen sivistys. Sarjan kaikkiaan 36 kirjoittajasta miehiä on 32, naisia 4. Näistä Pirkko Lilius on kirjoittanut niteen *The History of Scandinavian Language Studies in Finland 1828–1918* (osa 13a, 2008) sekä Susanne Österlund-Pötzsch ja Carola Ekrem niteen *Swedish Folklore Studies in Finland 1828–1918* (osa 13b, 2008).

”Teos tulee tarpeeseen, sillä aiemmat esitykset keisarin vallan ajan suomalaisesta filosofian historiasta ovat olleet suppeita katsauksia tai rajoittuneet vain tiettyyn filosofiin tai filosofiseen suuntaukseen.”

Lisäksi aate- ja oppihistorioitsija Marja Jalava on siis yksi filosofian ja psykologian osan neljästä kirjoittajasta.

Aiemmat esitykset

Mannisen, Ihanuksen, Jalavan ja Niiniluodon *A History of Philosophy and Psychology in Finland, 1809–1917* tulee tarpeeseen, sillä aiemmat esitykset keisarin vallan ajan suomalaisesta filosofian historiasta ovat olleet suppeita katsauksia tai rajoittuneet vain tiettyyn filosofiin tai filosofiseen suuntaukseen[6]. Sen sijaan edellä mainittu Reinin teos Turun Akatemian filosofian historiasta tarjoaa edelleenkin monin tavoin pätevän pohjustuksen suomalaisen akateemisen filosofian historian tutkimukselle. Nykyään tämä 115 vuotta sitten ilmestynyt teos on luettavissa myös Kansalliskirjaston digitoituna laitoksena[7]. Keisarin vallan ajan suomalaisen filosofian yleisesityksistä laajin yhden kirjoittajan julkaisu on J. E. Salomaan noin 40-sivuinen asiantunteva artikkeli teoksessa *Helsingin yliopiston alkuajoilta* (1928)[8]. Tiivis katsaus 1800-luvun suomalaisesta filosofiasta sisältyy Oiva Ketosen artikkeliin ”Filosofia ja psykologia Suomessa” teoksessa *Oma maa* (toim. Edwin Linkomies, 1961)[9].

Huomionarvoinen esitys on myös Jaakko Hintikan yli 30-sivuinen artikkeli ”Filosofinen ja mietekirjallisuus” Matti Kuusen päätoimittamassa *Suomen kirjallisuudessa* (1968)[10]. Saman aikakauden filosofia on lyhyesti esillä myös Ilkka Niiniluodon kirjoituksessa ”Filosofia Suomessa”, joka ilmestyi Svante Nordinin *Filosofian historia*n (1999) liitteenä[11]. Niiniluodon kirjoitus on julkaistu lähes sellaisenaan *Suomen tieteen historia*n toisessa osassa (2000)[12]. Se sisältää humanististen ja yhteiskuntatieteiden eri tieteenalojen historiat 1880-luvulta 1900-luvun loppuun. Tätä edeltävän ajan filosofia on esillä teoksen ensimmäisessä osassa (2001). Sen kirjoittajat Jussi Nuorteva, Päiviö Tommila ja Markku Heikkilä ovat tieteenhistoriallisesti ansioituneita tutkijoita, mutta eivät ammattifilosofeja.

Teokseen *Aate ja maailmankuva. Suomen filosofista perintöä keskiajalta vuosisadallemme* (1979) sisältyy peräti seitsemän artikkelia filosofiasta keisarin vallan ajan Suomessa[13]. Suomalaisfilosofeista ovat esillä erityisesti J. V. Snellman (Manninen ja Jouni Alavuotunki), Wilhelm Bolin (Manninen ja Jyrki Uusitalo), Edvard Westermarck (von Wright), Arvi Grotenfelt (Niilo Luukkanen) sekä Eino Kaila, Robert Tigerstedt ja Rolf Lagerborg (Niiniluoto). Viimeksi mainituista Kailan akateeminen ura siis sijoittuu pääosin itsenäisyyden aikaan, ja Tigerstedt oli puolestaan merkittäviä näkemyksiä luonnontieteen tieteenfilosofiasta ja metodologiasta esittänyt Aleksanterin yliopiston fysiologian professori.

Filosofia Aleksanterin yliopistossa on monella tavalla mukana myös Matti Klingen ja muiden kirjoittajien Helsingin yliopiston historian toisessa osassa *Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808–1917* (1989) sekä Klingen eräissä muissa teoksissa, kuten filosofian kannaltakin kiinnostavassa esseessä ”Suomen ja Ruotsin 1800-luvun yliopistolaitoksen ja kulttuuri-ilmapiirin vertailua” hänen kirjassaan *Bernadotten ja Leninin välissä. Tutkielmia kansallisista aiheista* (1975)[14]. Antoisaa luettavaa myös filosofian kannalta on Jouko Ahon väitöskirja *Sieluun piirretty viiva. Psykologisia perinteitä suomenmielisestä sielutieteestä kokeelliseen kasvatusoppiin* (1993), jossa tarkastellaan keisarin vallan ajan suomalaisia filosofis-psykologisia tai pedagogisia oppeja ja suuntauksia.

Eniten ja monipuolisimmin keisarin vallan ajan suomalaisesta filosofian historiasta on kirjoittanut Juha Manninen. Hänen tutkimuskohteitaan ovat olleet muun muassa Snellman ja J. J. Tengström sekä ylipäänsä hegeliläisyys 1800-luvun Suomessa, mutta myös sen kriitikot, kuten Ludwig Feuerbachin koottujen teosten toimittajana maailmalla tunnettu Wilhelm Bolin (1835–1924).

”Vanhan toistosta huolimatta vasta nyt ensimmäistä kertaa keisarin vallan ajan suomalainen filosofian ja psykologian historia lähdetietoineen ja henkilöhakemistoineen on koottu yksien kansien väliin.”

Nyt ilmestyneeseen filosofian ja psykologian historiaan sisältyy Mannisen omiin tutkimuksiin perustuva laajahko esitys filosofian professori Tengströmin lukuvuonna 1830–1831 Aleksanterin yliopistossa pitämistä, vaikutuksiltaan kauaskantoisista Hegelin *Oikeusfilosofia*a tarkastelevista luennoista. Vuonna 2003 Manninen toi tutkimuksen piiriin niitä koskevat nuoren Johan Philip Palménin laatimat yksityiskohtaiset muistiinpanot. Ne ehtivät olla tutkijoilta tietymättömissä Kansallisarkistossa yli sata vuotta.[15] Monipuolista tietoa 1800-luvun viimeisten ja 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten suomalaisesta filosofiasta sisältyy myös Mannisen ja Niiniluodon toimittamaan dokumenttikokoelmaan *Ajatuksen laboratorio. Filosofisen yhdistyksen pöytäkirjat 1873–1925* (1996).

Tiedeseuran sarjan eräissä muissakin osissa kuin filosofian ja psykologian historian osassa filosofia on esillä, kuten Eino Murtorinteen kirjoittamassa ensimmäisessä osassa *The History of Finnish Theology 1828–1918* (1988), Taimo Iisalon kirjoittamassa osassa 18 *The Science of Education in Finland 1828–1918* (1979) ja Oiva Kuisman kirjoittamassa niteessä 15c *The History of Finnish Aesthetics from the Late 18th Century to the Early 20th Century* (2006). Iisalon esityksessä filosofeista esille nostetaan muun muassa Snellman sekä filosofian ja kasvatus- ja opetusopin viroissa toiminut Johan Julius Frithiof Perander (1838–1885). Jälkimmäiseen teokseen sisältyy luku ”Philosophers and Critics”, jossa käsitellään muun muassa Rolf Lagerborgia ja Eino Kailaa osana filosofisen estetiikan kehitystä. Monissa muissakin sarjan osissa on viittauksia suomalaisiin akateemisiin filosofeihin Snellmanista Kailaan.

Lopuksi

Suomen Tiedeseuran suurhankkeen päättävä *A History of Philosophy and Psychology in Finland, 1809–1917* sisältää melko niukasti uutta tutkimustietoa, mutta paljon sellaista, joka on ollut hajallaan teoksen kirjoittajien omissa tai muissa aikaisemmin julkaistuissa esityksissä[16]. Aivan uuden tutkimustiedon vähäisyys johtunee siitäkin, että filosofian ja psykologian osa oli pahasti myöhässä ja sen myötä koko sarja keskeneräinen. Viimeinen osa oli lopultakin saatava vain tehtyä, mikä onnistui neljän kokeneen kirjoittajan yhteisponnistuksena. Vanhan toistosta huolimatta vasta nyt ensimmäistä kertaa keisarin vallan ajan suomalainen filosofian ja psykologian historia lähdetietoineen ja henkilöhakemistoineen on koottu yksien kansien väliin. Tämä ei ole vähäinen saavutus. Englanninkielisyys puolestaan avaa tuon aikakauden suomalaisen filosofian historian ulkomaalaisillekin tutkijoille. Toisaalta vieraskielisyys estää teoksen omaksumisen sen suomalaisen maallikkoyleisön keskuudessa, joka harrastaa filosofiaa vain äidinkielellään. Suomen- ja ehkä lisäksi myös ruotsinkielisenä tietokirjana teos asettuisikin juurevammin suomalaiseen kirjalliseen elämään kuin tieteellisen seuran vieraskielisenä toimituksena. Ikään kuin käänteisestä esimerkistä käy Matti Klingen kirjoittama osa 16 *A History both Finnish and European. History and the Culture of Historical Writing in Finland During the Imperial Period* (2012, käänt. Malcolm Hicks). Se ilmestyi ensin suomeksi nimellä *Suomalainen ja eurooppalainen menneisyys. Historiankirjoitus ja historiakulttuuri keisariaikana* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustannuksella vuonna 2010[17].

Tarvetta uudelle vastaavalle perusteokselle kuin *A History of Philosophy and Psychology in Finland, 1809–1917* tuskin ilmenee pitkään aikaan. Tämä johtuu siitäkin, ettei tuon aikakauden suomalainen akateeminen filosofia osoittaudu niin rikkaaksi ja monipuoliseksi oppi- tai tieteenalaksi, että siitä riittäisi ammennettavaa useampaankin yleisesitykseen. Sen sijaan on mielenkiintoista pohtia, olisiko sellaiselle esitykselle tarvetta, jossa ”filosofia” tulkittaisiin laajemmin kuin lähinnä vain institutionalisoituna tieteenalana. Silloin mukaan voitaisiin ottaa muitakin kirjoittajia ja kirjallis-yhteiskunnallisia käytäntöjä kuin vain yliopistofilosofeja akateemisen opetuksen ja tutkimuksen puitteissaan. Nyt tällaiset jäävät muutaman maininnan varaan. Ja osallistuivathan suomalaisista akateemisista filosofeistakin useat varsin aktiivisesti suomalaisen yhteiskunnan rakentamiseen ja siitä käytyihin monenkirjaviin kiistoihin ja keskusteluihin myös yliopistoinstituution ulkopuolella. Silloin he ja monet muut olivat ”praksiksen filosofeja” muussa kuin ”käytännölliseen filosofiaan” viittaavassa akateemisessa merkityksessä[18].

Viitteet

1 Teoksen sisällön monipuolinen esittely ja arviointi sisältyy Tuomo Ahon kirjoitukseen ”Suuriruhtinaskunnan filosofiaa” 2022.
2 Rein 1908.
3 von Wright 1988, 24.
4 Runar Collanderin teokseen *The History of Botany in Finland 1828–1918* (osa 8, 1965) sisältyy liitteenä Yrjö Ilvessalon kirjoittama 15-sivuinen metsätieteen (*forest science*) historia.
5 Manninen ym. 2021, 6.
6 Olen tarkastellut käsillä olevaa katsausta laajemmin suomalaisen filosofian historiasta kirjoitettuja esityksiä artikkelissani ”Huomioita suomalaisen filosofian historiasta” (Lahtinen 2004).
7 digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/2103306?page=1. Reinin teoksen (tai ainakin linkin siihen) voisi julkaista myös Suomen Filosofisen Yhdistyksen verkkosivuilla. Ehkäpä jopa uusintapainosta voisi harkita, jotta tämä merkittävä filosofianhistoriallinen esitys olisi mahdollisimman helposti tavoitettavissa ruotsia osaavien keskuudessa (ks. myös Aho 2022, 239).
8 Salomaa 1928, 111–148.
9 Ketonen 1961, 473–486.
10 Hintikka 1968, 399–433.
11 Niiniluoto 1999, 491–546.
12 Niiniluoto 2000, 176–223.
13 Manninen & Niiniluoto (toim.) 1979, 142–409.
14 Klinge ym. 1987–1990; Klinge 1975.
15 Ks. Manninen 2003a ja Manninen 2003b, joista jälkimmäiseen perustuu englanninkielinen esitys teoksessa Manninen ym. 2021.
16 Sarjan viimeisessä osassa ilmoitetaan, että vuodesta 1996 lähtien sarjaa on toimitettu Suomen Tiedeseuran ja Suomalaisen Tiedeakatemian yhteishankkeena, joka on saanut tukea Suomen opetus- ja kulttuuriministeriöltä (Manninen ym. 2021, 2).
17 Klingen teokseen kannattaa tutustua siksikin suomeksi, että englanninkielisestä laitoksesta on jäänyt pois lähdeluettelo.
18 Olen käsitellyt ”praksiksen filosofiaa” Snellmanin osalta kirjassani *Snellmanin Suomi* (Lahtinen 2006).

Kirjallisuus

Aho, Jouko, *Sieluun piirretty viiva. Psykologisia perinteitä suomenmielisestä sielutieteestä kokeelliseen kasvatusoppiin*. Pohjoinen, Oulu 1993.

Aho, Tuomo, Suuriruhtinaskunnan filosofiaa. *Ajatus 79*, 2022, 239–250.

Allardt, Erik, *The History of the Social Sciences in Finland 1828–1918*. Osa 17b teoksessa *The History of Learning and Science in Finland 1828–1918*. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 1997.

Hintikka, Jaakko, Filosofinen ja mietekirjallisuus. Teoksessa *Suomen kirjallisuus VII. Kirjallisuuden kenttä*. Toim. Matti Kuusi. SKS ja Otava, Helsinki 1968, 399–433.

Ketonen, Oiva, Filosofia ja psykologia Suomessa. *Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille. 10. osa*. Toim. Edwin Linkomies. WSOY, Porvoo 1961, 473–486.

Klinge, Matti, *Bernadotten ja Leninin välissä. Tutkielmia kansallisista aiheista*. WSOY, Helsinki 1975.

Klinge, Matti, Knapas, Rainer, Leikola, Anto & Strömborg, John, *Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808–1917*. Osa 2 teoksessa *Helsingin yliopisto 1640–1990*. Päätoim. Matti Klinge. Otava, Helsinki 1987–1990.

Lahtinen, Mikko, Huomioita suomalaisen filosofian historiasta. *niin & näin* 1/2004, 9–29.

Lahtinen, Mikko, *Snellmanin Suomi*. Vastapaino, Tampere 2006.

Manninen, Juha, *Miten oppi modernista valtiosta syntyi Suomessa.* Sophopolis, Oulu 2003a.

Manninen, Juha, Valoa valtion yössä. Modernin valtion oppi Suomessa 1830–1831. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2003b, 228–247.

Manninen, Juha, Ihanus, Juhani, Jalava, Marja & Niiniluoto, Ilkka, *A History of Philosophy and Psychology in Finland, 1809–1917*. Osa 19 sarjassa *The History of Learning and Science in Finland 1828–1918*. Toim. Matti Klinge, Anto Leikola, Ilkka Niiniluoto, Päiviö Tommila & Kalevi Rikkinen. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 2021.

Manninen, Juha & Niiniluoto, Ilkka (toim.), *Aate ja maailmankuva. Suomen filosofista perintöä keskiajalta vuosisadallemme*. WSOY, Helsinki 1979.

Manninen, Juha & Niiniluoto, Ilkka (toim.), *Ajatuksen laboratorio. Filosofisen yhdistyksen pöytäkirjat 1873–1925*. Suomen Filosofinen Yhdistys, Helsinki 1996.

Niiniluoto, Ilkka, Filosofia Suomessa. Teoksessa Svante Nordin, *Filosofian historia. Länsimaisen järjen seikkailut Thaleesta postmodernismiin* (Filosofins historia. Det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen, 1995). Suom. Jukka Heiskanen. Pohjoinen, Oulu 1999, 491–546.

Niiniluoto, Ilkka, Filosofia. Teoksessa *Suomen tieteen historia 2. Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*. Päätoim. Päiviö Tommila. WSOY, Helsinki 2000, 176–223.

Rein, Thiodolf, *Åbo universitets lärdomshistoria 10. Filosofin*. Svenska Litteratursällskapet I Finland, Helsingfors 1908. Digitoituna: digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/2103306?page=1

Salomaa, J. E., Filosofia. Teoksessa *Helsingin yliopiston alkuajoilta*. Toim. Gunnar Suolahti, Carl von Bonsdorff, Gunnar Castrén & V. Tarkiainen. WSOY, Porvoo 1928, 111–148.

von Wright, Georg Henrik, Tankar om vetenskapernas historiografi. Teoksessa *Ährenprijs. Bokvänners bok 6*. Sällskapet Bokvännerna i Finland, Helsingfors 1988, 19–30.